

Recenzja dysertacji doktorskiej mgr Barbary Klimek

Figura mostu w kulturowym obrazie Stambułu

Praca doktorska pani mgr Barbary Klimek *Figura mostu w kulturowym obrazie Stambułu*, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Aleksandry Kunce, jest udanym przykładem zainteresowania geografią w badaniach socjologicznych, kulturoznawczych i humanistycznych i jako taka musi być osadzona w przestrzeni badań interdyscyplinarnych. Główne pole badawcze dotyczy procedur wytwarzania miejsca oraz rekonstrukcji szczególnych związków rodzących się między człowiekiem a miejscem. Fundamentem refleksji jest humanistyczne spojrzenie na przestrzeń i namysł nad deskrypcją znaczeń obiektów kultury dla rozwoju społeczeństw i pojedynczych biografii. Tak zdefiniowany obszar badań dostarcza atrakcyjnego materiału analitycznego dla badaczy wielu dyscyplin naukowych: kulturoznawców, literaturoznawców, socjologów, politologów, historyków, historyków sztuki, urbanistów, badaczy komunikacji.

Autorkę interesują relacje między architekturą, ludzkim doświadczeniem i ich utekstowaniem; lub – w duchu Benjaminowskim – asocjacje miasta, architektury, tekstu i nowoczesności. Rekonstruowana ze szczególną empatią gramatyka miasta dokumentuje translokacje i wieloimienne stratyfikacje tkanki miejskiej zorientowanej narodowo i etnicznie, socjalnie, religijnie, genderowo i emigracyjnie, transkulturowo i globalizacyjnie. Recenzowana praca pokazuje jak wysoce konkluzyjny operacyjnie jest ów mariaż relacji przestrzennych i pojęć ze słownika analitycznego badań tekstów kultury. Jest to szczególnie ilustracyjnie w partiach pracy, w których ustala się, jak teksty kultury wygenerowują, modelują i dystrybuują określone sensy aksjologiczne, ideologiczne, estetyczne i tożsamościowe. Autorka celnie referuje labilność schematów wyobrażeniowości przestrzennej, ich podatność na przemoc symboliczną, pokazuje jak fundowane były mity imperialne bazujące na związkach z określonym krajobrazem. Mgr Barbara Klimek odwołuje się do różnych perspektyw badawczych. Spogląda na zgromadzone źródła z punktu widzenia geografii literackiej badającej relacje między miejscem a jego tekstową reprezentacją; zgodnie z procedurami tematologii śledzi wędrówkę motywów i wątków (topika mostu);

korzysta z doświadczeń kulturowych studiów miejskich, geopoetyki, komparatystyki literackiej, antropologii miejsc.

Wyjściowe założenie badawcze przyjmuje, że figura mostu jest fundamentalna dla (re)konstrukcji kulturowego obrazu Stambułu. Autorkę interesowała siła tej figury, jej pragmatyka, funkcjonalizacja, modulacje semantyczne, frekwencyjność (także w module nadreprezentatywności). Pytania badawcze skupiały się wokół znaczenia mostu jako tekstu kultury generującego określone rytuały, stymulującego zachowania komunikacyjne, reżyserującego wrażliwość estetyczną i etyczną użytkowników miasta. Autorka zbadała potencjał retoryczny tej figury. Pokazała most jako przestrzeń dyskursywną, dyfuzyjną, niedomkniętą. Jednym z kluczowych (i najciekawiej zarysowanych) problemów badawczych było rozstrzygnięcie, jak na przestrzeni wieków realizowała się ambiwalencja mostu jako przestrzeni ofensywnej lub defensywnej, jak dramatyczne i konkluzywne były wpisane w tę figurę napięcia między potencją aneksji i separacji, między definiowaniem początku a konstatacją końca. Cezuralny, problemowy i źródłowy rozmach recenzowanej pracy pozwolił sportretować most jako istotny element epopei cywilizacyjnej określonej części świata: dowód rozwoju, drogowskaz dla definiowania nowych obszarów ekspansji, miejsce spotkania sacrum i profanum.

Za niezwykle istotne pytania badawcze uznaję te, które dotyczyły ustanowienia perspektywy badawczej. Po której stronie mostu znajduje się Sztambuł i czy patrzymy nań z perspektywy Orientu czy Okcydentu? Autorka udokumentowała labilność i ograniczoną operacyjność pojęć związanych z opisem tego, co europejskie i pozaeuropejskie w odniesieniu do Stambułu; odczytała bogaty ładunek stereotypów związanych z opisem pozaeuropejskiego świata z perspektywy Europy. Na kartach recenzowanej pracy Europa jawi się jako wielowymiarowy projekt kulturowy, polityczny i socjologiczny, na którego tożsamość składają się korzenie fenickie, greckie, rzymskie, arabskie, judeochrześcijańskie, oświeceniowe, ale także doświadczenie konfliktów zbrojnych, nieposkromionych ambicji, aneksji i roszczeń. Finalne partie rozważań eksplikują wiele ważnych pytań o nowoczesną tożsamość europejską, o status emigranta i imigranta, o konsekwencje spotkania z Innym, o dialog międzykulturow. Rozprawa o stambulskim krajobrazie kulturowym jest *de facto* dyskusją o percepcji kultury tureckiej z perspektywy Europy i z perspektywy samych Turków.

Recenzowana praca składa się z pięciu rozdziałów, logicznie sprobematyzowanych i spójnych treściowo. Strukturę całości rygoryzuje logika indukcji. Figura mostu, pierwotnie czytana w konkretnym kontekście miejskim, pod koniec pracy komunikuje o doświadczeniu

Turcji jako swoistego organizmu społeczno-kulturowego, historyczno-politycznego, a także o losach tureckiej diaspory. Tytuły podrozdziałów trafnie referują problemy badawcze. Obszerna całość spełnia kryteria komunikatywności, a dyskursywny porządek narracji daje możliwość sprawnej nawigacji w tekście. Zachowane są proporcje objętościowe rozdziałów.

Pracę otwiera *Wprowadzenie*, które zasadniczo spełnia swoje strukturalne i informacyjne funkcje. Przedstawiono cele pracy i główne problemy badawcze, omówiono strukturę pracy i konstrukcję rozdziałów, zadeklarowano porządek metodologiczny, odniesiono się do najważniejszych opracowań naukowych. Pewien niedosyt pozostawia brak informacji o motywach podjęcia studiów nad tematem i zakresie przeprowadzonych badań. Lektura pracy pozwala sądzić, że związki intelektualne Autorki ze stambulską lokacją nie były powierzchowne i przelotne. Zdjęcia tkanki miejskiej Stambułu, wykonane osobiście przez Autorkę dokumentują Jej zaangażowanie w proces badawczy.

Poważniejsze są moje wątpliwości związane z niedostateczną charakterystyką źródeł analitycznych. To zdumiewające, bo przecież polifonię genologiczną korpusu analizowanych tekstów uznać należy za jeden z atutów pracy. Dopowiedzenia domaga się klucz wyboru tekstów analitycznych. Znajdziemy tu gamę rozmaitych formalnie tekstów faktograficznych i beletrystycznych, publicystykę, filmy dokumentalne, seriale i fabuły, różnorodne komunikaty medialne, ikonografię, zachowania społeczne, założenia urbanistyczne (s. 14). Ów polisemantyzm źródeł jest akceptowalny w sytuacji metodologicznej podporządkowanej analizie dyskursu. Jest to bowiem proces komunikacji strumienia tekstów połączonych ze sobą wspólnym tematem, język wypowiedzi zaś jest traktowany jako sposób komunikacji, konstrukt rzeczywistości społecznej i praktyka społeczna.

Pierwszy rozdział *Most rzeczywisty i figura mostu* zorientowany jest na odkrycie wieloimiennej semantyki mostu jako obiektu sztuki inżynierskiej a jednocześnie struktury konotującej sensy symboliczne. Tak czytany most wykracza poza ramy fizykalne. Staje się obiektem cywilizacyjnym zanurzonym w historię, wpisanym w geografię i lokalność, zdefiniowanym przez etnos i relacje międzyludzkie; ma sens polityczny i militarny; jest elementem dyskursu propagandy i rutyną codzienności mieszkańca aglomeracji; bywa utkany z wyobraźni bądź zapisany w pamięci. Autorka sprawnie snuje opowieść o roli mostów w historii cywilizacji, odnosząc się także do tak nieodległych wydarzeń jak konflikt bałkański lat 90. XX wieku. Wielodyscyplinarnie sprofilowane kompendia wykorzystano tu umiejętnie, zwłaszcza w partiach zorientowanych na antropologiczną analizę rytuałów życia i śmierci i semiologię praktyk codzienności.

Kluczowe dla porządku analizy pojęcie figury Autorka zaczerpnęła z antycznej retoryki. To „wyobrażenie, wokół którego budowany jest dyskurs dotyczący miasta (...); figura miasta, rozmyślnie wykorzystywana przez mówiącego/piszącego w celu zbudowania pewnego nastroju, obrazu o określonym charakterze” (s. 41). Przekonana o niedostatecznej operacyjności pojęcia metafory w analizach wielopiętrowych kulturowych odniesień, Autorka posługuje się kategorią figury, za jej atuty uznając relacyjność pojęcia, jego dynamikę i labilność. I choć teoretycy literatury podjęliby zapewne dyskusję ze stwierdzeniem, że metafora „jest narzędziem, które wydaje się dużo mniej zakorzenione, mniej stabilne” (s. 41) w dyskursie, to z uwagi na konsekwencję terminologiczną i mierzalną efektywność w procesie analizy, nie wnoszę zastrzeżeń do przyjętych ustaleń terminologicznych. Warto jednak zauważyć, że teoria metafory dawno już przestała być przestrzenią ogniskującą zainteresowania wyłącznie teoretyków literatury i językoznawców. Ten obszar badań udanie zagospodarowały m.in.: filozofia, psychologia, socjologia, antropologia, geografia, teorie komunikowania, nauki o mediach. Sugeruję, aby uwagi związane z rozstrzygnięciami pojęciowymi – rudymenarne wszak dla zrozumienia całej pracy – zostały wprowadzone do wstępu. Sądzę również, że interesujące byłoby poszukanie odpowiedzi na dwa pytania. Po pierwsze, czy i na ile figura mostu może być opisana pojęciem nie-miejsc Marca Augè? Po drugie, czy w figurach mostów stambulskich – zanurzonych w czas, generujących konkretne sytuacje międzyludzkie i stymulujących realizację kulturowych praktyk przestrzennych – odnajdziemy heterotopią przestrzeń relacji w znaczeniu jakie nadał pojęciu Michel Foucault?

Rozdział drugi *Mosty w przestrzeni miejskiej Stambułu* dokumentuje konkluzywność przyjętych rozstrzygnięć terminologicznych z akcentem na wydobycie potencjału relacyjnego figury mostu. Most konotuje nie tylko najbardziej oczywiste konstrukcje do przepraw ponad przeszkodami wodnymi i lądowymi, ale także tunele, promy, lotniska i kanały, a także samą Turcję jako kraj aspirujący do wypracowania relacji z Europą i zachodnią kulturą. Duży ładunek poznawczy mają mini szkice o historii stambulskich mostów, które niezauważenie stają się opowieściami o współczesnej polityce Turcji, o socjologii codzienności, buzującej różnorodnością tkance kulturowej tej części świata. W pracy sugestywnie zaprezentowano splot czynników modernizacyjnych i westernizacyjnych reżyserujących historię i współczesność miasta nad Bosforem. Autorka tłumaczy, jak projekty komunikacyjne i infrastrukturalne zmieniały oblicze industrialne państwa; na innym zaś poziomie dyskursu – jak przemiany tkanki miejskiej stały się elementem dyskursu politycznego, publicystycznego, artystycznego.

Rozdział trzeci *Stambuł jako most między Wschodem a Zachodem* podejmuje się mapowania miasta jako przestrzeni na styku Azji i Europy, punktu zetknięcia swojskości i obcości, tożsamości i różnicy. Ta wyjątkowa sytuacja spotkania kulturowego generuje szczególną przestrzeń kulturową, a uczestnika tego doświadczenia wyposaża w niezwykle kompetencje epistemologiczne. Autorka zdaje sobie sprawę ze schematyzacji wizerunku pograniczności i polimorficzności, z bogactwa klisz, które rysują arbitralne (niekoniecznie prawdziwe) podziały i przyczyniają się do fałszowania rzeczywistości. Te przeinaczenia i mistyfikacje podlegają uważnej analizie. Autorka trafnie odczytała modyfikacje paradygmatów orientalizowana przestrzeni począwszy od wzorów romantycznej filozofii i estetyki po nowoczesne projekty budowania marki miasta.

Bardzo zainteresowały mnie partie tekstu, które dotyczyły recepcji rzeczywistości stambulskiej z perspektywy peregrynatora / turysty. Czytana w ten sposób praca jest *volens volens* diariuszem rozwoju form podróżowania i podróżopisarstwa od relacji z podróży i grand tour do internetowych vlogów; od ryzykownych eksploracji kupców i misjonarzy do powierzchniowej ekscytacji współczesnego turysty. To cenna wartość dodana recenzowanej pracy. Przy okazji tej sfery refleksji warto być może odwołać się do instrumentarium pojęciowego turystyki kulturowej jako projektu badawczego usytuowanego w przestrzeni nauk społecznych, ekonomicznych, humanistyki i nauk o ziemi. Przedmiotem badań turystyki kulturowej są podróże do obiektów i miejsc kultury, a obecność treści kulturowych jest decydująca dla uczestnictwa w tej formie podróży.

Jako że różne plany kulturowego obrazu Stambułu rysuje w recenzowanej pracy literatura podróżnicza i quidebooki, seriale telewizyjne, eseje, powieści, wystawy muzealne, performance miejskie, aranżacje przestrzenne; to aktywnymi podmiotami tak konstruowanego dyskursu stają się badacze, politycy, mieszkańcy miasta, filmowcy i dziennikarze, literaci i planiści, animatorzy zarządzający strategią wizerunkową aglomeracji. Rekonstrukcja tych spojrzeń ujawnia wielopiętrowe struktury korespondencji i kontynuacji i ta intertekstualna materia jest poddana bardzo interesującej konceptualizacji (np. Pamuk versus Cegielski, Brodski versus Said). Przy okazji pojęcia nostalgia (s. 115 i n.) sfunkcjonalizowanego do recepcji prozy Orhana Pamuka warto rozważyć konotacje semantyczne pojęcia zaproponowane w pracy Przemysława Czaplińskiego *Wzniosłe tęsknoty. Nostalgia w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Kraków 2001.

Rozdział czwarty *Proces modernizacji jako sposób budowania mostu* dokumentuje rozbieżności ocen procesu historycznego Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej w perspektywie Turcji i narodów zdominowanych; rozpatruje ambiwalencje opinii

artykułowanych wewnątrz państwa wobec modernizacji i westernizacji reform Atatürka, budowy fundamentów świeckiego państwa narodowego, odcinania się od tradycji osmańskich. Tym razem kluczowa partia rozważań dotyczy zapisanych w tkance miejskiej dworców jako tekstów kultury oraz – zrealizowanych bądź tylko potencjalnych – doświadczeń zakniętych w wagonach kolei. Socjologiczno-kulturowa analiza mówi o preferowanych kierunkach podróży, stratyfikacji podróżnych, o marzeniach i aspiracjach.

Bardzo ciekawie wybrzmiały analizy kryminałów i dzieł sztuki filmowej zorientowane na percepcję świata Stambułu jako elementu tranzytowego, ostatecznej destynacji lub tylko atrakcyjnej dekoracji sensacyjnej fabuły. Autorce ukazało się pokazać, jak miasto mówi, jak znaczą detale i wybory tła, jaką siłę mają klisze kulturowe i stereotypy. Pojemność figury mostu pokazuje tu podrozdział o losach europejskich Żydów, którzy w czasie II wojny światowej w Turcji szukali szansy na przeżycie. Autorka pokazała kulisy tego dyskursu, jego podatność na instrumentalizację i manipulację.

Rozdział piąty *Most jako rozdarcie* pokazuje realia tureckie w perspektywie doświadczenia migracyjnego i postmigracyjnego. To olbrzymia kolekcja tematów i problemów i jest oczywiste, że żadne z nich nie mogły doczekać się tu wyczerpującej problematyzacji (np. kwestia mniejszości w Turcji, polityka wobec społeczności kurdyjskiej, uchodźcy z Syrii, tureckie enklawy w Niemczech). To bardzo ciekawe partie pracy i słusznie Autorka odsyła czytelnika do bogatej literatury przedmiotu, która może zaspokoić niedosyt poznawczy odbiorcy. I tym razem kolekcja analizowanych tekstów kultury jest imponująca i reprezentuje różne perspektywy epistemologiczne. W obszarze konceptualizacji doświadczeń tureckiej diaspory w Niemczech warto odnieść się do zbioru reportaży Ewy Wanat (*Deutsche nasz. Reportaże berlińskie*, 2018), które potwierdzają szereg diagnoz postawionych przez Autorkę recenzowanej pracy w zakresie niemieckiej polityki imigracyjnej. Pracę kończą refleksje o złożoności dylematów tożsamościowych współczesnego świata. Autorka zostawia nas z pytaniem o to, jaki dyskurs napisze losy Republiki Tureckiej w XXI wieku; jak zagospodarowane zostaną wartości dziedzictwa kulturowego przeszłości i jakie miejsce wywalczą sobie aspiracje przynależności do europejskiego świata.

Praca *Figura mostu w kulturowym obrazie Stambułu* jest solidnie udokumentowaną analizą problemu. Partie analityczne zdecydowanie dominują nad treściami przeglądowymi, co uznaję za walor narracji. Instrumentarium pojęciowe zostało wykorzystane umiejętnie. Analizy dowodzą dużej wiedzy ogólnej Autorki i dojrzałości badawczej. Pytania badawcze postawiono precyzyjnie, celnie sformułowano problemy. Tekst jest poprawny językowo.

Dużym wyzwaniem było poruszanie się w gąszczu ogromnej i polisemantycznej bazy źródłowej. Zgromadzona bibliografia jest interdyscyplinarna, wielojęzyczna, reprezentuje stan badań różnych kręgów kulturowych, trafnie dokumentuje zastosowane narzędzia badawcze. W trosce o najwyższy poziom refleksji rekomenduję kilka lektur, które mogą okazać się pomocne w konceptualizacji problemu. Ważne refleksje Ewy Rewers zapoczątkowujące tzw. zwrot przestrzenny w polskiej humanistyce, warto uzupełnić uwagami Elżbiety Rybickiej o konstruowaniu widzenia, hermeneutyce śladów i palimpsestowym charakterze miasta (*Modernizowanie miasta: zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*, 2003). Przy okazji antropologicznej analizy fenomenu kolei żelaznych warto sięgnąć do pracy Johna Urry (*Socjologia mobilności*, 2009) rozpisującej walor przemieszczania się w kontekście doświadczenia turystycznego, głównie zresztą w erze globalizacji. O podróżowaniu pociągiem jako fundamentalnym doświadczeniu kulturowym formacji modernistycznej opowiada Ian Carter (*Railways and Culture in Britain: The Epitome of Modernity*, 2001). To spojrzenie uzupełni „wiekową” już pracę Wacława Sternera z 1964 roku. Ciekawym kontekstem mogą być refleksje o kreowanym współcześnie dyskursie artystycznym, ideologicznym i kulturowym na temat Starego Mostu w Mostarze jako symbolu pojednania między Wschodem i Zachodem (Sonja Arsham Kuftinec, *Bridging Haunted Places: Performance and the Productions of Mostar*, *Opening Acts. Performance in/as Communication and Cultural Studies*, edit. Judith Hamera, California State University, Los Angeles, Sage Publications 2006, p. 81-101; Andrea Connor, *The Political Afterlife of Sites of Monumental Destruction: Reconstructing Affect in Mostar and New York*, Routledge, London and New York 2017).

Podział literatury przedmiotu wydaje mi się mało precyzyjny. Sugeruję modyfikację podziału bibliografii, w taki sposób, by wyraźnie wydzielone zostały opracowania i materiały analityczne (np. Opracowania; Źródła analityczne z podziałem na Fiction i non-fiction, Filmografię i Netografię). Zapis bibliograficzny pozycji zwartych wydanych w oryginale w języku innym niż polski należy uzupełnić o nazwisko tłumacza. Do wykazu źródła należy dołączyć spis ilustracji.

Konkludując, zgodnie z art. 13. 1. ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, stwierdzam, że recenzowana praca mgr Barbary Klimek *Figura mostu w kulturowym obrazie Stambułu* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną w zakresie dyscypliny kulturoznawstwo oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Autorkę pracy. **Stwierdzam, że rozprawa doktorska**

pani mgr Barbary Klimek spełnia wymogi ustawowe. Zgłaszam Radzie Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach wniosek od dopuszczenie pani mgr Barbary Klimek do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Joanna Szydłowska, prof. uczelni